

Politechnika Krakowska

Wydział Architektury

Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich A-9

Dr hab. inż. arch. KINGA RACÓŃ–LEJA, prof. PK

Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im Tadeusza Kościuszki

Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich

Adres: ul. Podchorążych 1, 30-084 Kraków

Kraków, 11 listopada 2025

R E C E N Z J A

Rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. **Bahaa Bou Kalfouni**

Tytuł rozprawy w języku polskim: „**Transformacja osiedli zmarginalizowanych: wymiar urbanistyczny i architektoniczny kształtowania przyjaznych do życia, sprawiedliwych i odpornych osiedli. Przypadek Bejrutu**”

Tytuł rozprawy w języku angielskim: „**Transformation of Disadvantaged Neighbourhoods: Urban Design and Architecture Dimensions of Shaping Liveable, Equitable and Resilient Settlements. The Case of Beirut.**”

pod kierunkiem promotora: **Prof. dr hab. inż. arch. Piotra Lorensa** na **Politechnice Gdańskiej**

w dyscyplinie naukowej: **architektura i urbanistyka**, dziedzinie nauk: **nauki inżynieryjno-techniczne**

W maszynopisie uwzględniono również podtytuł – „Understanding the efficiency of urban design and architecture dimensions in leveraging life quality in poor urban areas / Zrozumienie wpływu efektywności projektowania urbanistycznego i architektury na poprawę jakości życia w ubogich obszarach miejskich” umieszczony na str. 3.

1. Podstawa opracowania

Podstawą recenzji przedmiotowej rozprawy doktorskiej jest zlecenie z dnia 12 sierpnia 2025 r. Prodziekan ds. nauki, dr hab. inż. arch. Karoliny Krośnickiej, prof. PG, zgodne z decyzją Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka Politechniki Gdańskiej z dnia 24 czerwca 2025 r.

2. Ocena układu rozprawy doktorskiej

Przedmiotowa rozprawa składa się z manuskryptu datowanego na czerwiec 2025 obejmującego 111 stron stanowiącego ramę merytoryczną dla cyklu pięciu publikacji – dołączonych i oprawionych w całość w formacie A-4. Uwzględnienie zbioru opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych zgodne jest z Ustawą z dn. 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Art. 187.1 pkt. 3).

Zbiór artykułów uwzględnia opublikowane publikacje naukowe w recenzowanych czasopismach naukowych z lat 2020-25. Cztery z nich znajdują się na liście MEiN, trzy z nich są wysoko punktowane. Udział procentowy Autora w publikacjach wynosi od 60 do 100%, udział merytoryczny został szczegółowo opisany, wskazując na główną rolę w procesie opracowania publikacji i wykorzystanych badań. Recenzent prosi o uzupełnienie brakujących podpisów współautorów. Oświadczenie dot. udziałów w publikacji zamieszczono na str. 13.

Artykuł I - w czasopiśmie naukowym *Urban Planning* z wykazu MEiN – 70 pkt.; Lorens, Piotr, Dorota Wojtowicz-Jankowska, and Bou Kalfouni, Bahaa. "Redesigning Informal Beirut: Shaping the Sustainable Transformation Strategies". *Urban Planning*, vol. 7, 2022, s. 169-82, <https://doi.org/10.17645/up.v7i1.4776>

B. Bou Kalfouni - udział 60%, główny autor koncepcji artykułu, odpowiedzialny za zebranie i analizę danych, wypracowanie rezultatów i napisanie artykułu.

- **Artykuł II** - w czasopiśmie naukowym *Przestrzeń i forma* z wykazu MEiN – 40 pkt.; Wojtowicz-Jankowska, Dorota, i Bahaa Bou Kalfouni. „Revitalization Project of Slum Transformation: A Case Study Hay- Al Tanak, Beirut, Lebanon”. *Przestrzeń i Forma*, nr 42, 2020, s. 119–32. Dostęp: DOI: 10.21005/pif.2020.42.C-01

B. Bou Kalfouni - udział 70%, główny autor koncepcji artykułu, odpowiedzialny za zebranie i analizę danych, wypracowanie rezultatów i napisanie artykułu.

Artykuł III - w czasopiśmie naukowym *Sustainability* z wykazu MEiN – 100 pkt.; Bou Kalfouni, Bahaa, and Dorota Wojtowicz-Jankowska. "A Vision of Sustainable Design Concepts for Upgrading Vulnerable Coastal Areas in Light of Climate Change Impacts: A Case Study from Beirut, Lebanon". *Sustainability*, vol. 14, 2022, s. 3986. Dostęp: <https://doi.org/10.3390/su14073986>

B. Bou Kalfouni - udział 60%, główny autor koncepcji artykułu, odpowiedzialny za zebranie i analizę danych, wypracowanie rezultatów i napisanie artykułu.

- **Artykuł IV** - w czasopiśmie naukowym *Open House International* spoza wykazu MEiN; Bou Kalfouni, Bahaa. "Design for Well-Being: From disadvantaged to Satisfactory Built Environment, Building Places for vulnerable Communities". *Open House International*, 2025, Dostęp: <https://doi.org/10.1108/ohi-12-2024-0394>;

B. Bou Kalfouni - 100% udziału, niezależnie przeprowadził całość badań, napisania i publikacji artykułu.

- **Artykuł V** – w czasopiśmie naukowym *Środowisko Mieszkaniowe* z wykazu MEiN – 100 pkt.; Bou Kalfouni, Bahaa, Krośnicka, Karolina, Lorens, Piotr, „Rethinking Design Priorities: Towards Human Scale and Sustaining Culture in Disadvantage Neighbourhoods – A Case Study from Beirut”. *Środowisko Mieszkaniowe / Housing Environment* – Architektura Wyzwań, 51/2025, s. 54-65, <https://doi.org/10.2478/he-2025-0012>;

B. Bou Kalfouni - udział 70%, główny autor koncepcji artykułu, odpowiedzialny za zebranie i analizę danych, wypracowanie rezultatów i napisanie artykułu.

Praca została właściwie merytorycznie opisana, co należy podkreślić i uznać za niewątpliwą wartość. Opis doktoratu w przypadku pracy złożonej z cyklu artykułów naukowych nie jest zadaniem łatwym, tymczasem manuskrypt doktorski Mgr Kalfouni w pełni realizuje to zadanie. W ramach tegoż, Autor kreśli wyraźnie konstrukcję wywodu, a także łączy wątki cyklu publikacji w merytoryczną całość.

W ramach manuskryptu, w Rozdziale 1, sprecyzowane zostały cele, pytania badawcze, hipoteza pracy, zakres i przykłady studialne. W ramach Rozdziału 2 Autor odniósł się do problemu badawczego i zdefiniował lukę badawczą. W Rozdziale 3 opisał metody i strategię badawczą. Funkcję dopełniającą opis ram badawczych spełnia Artykuł I, określając podstawy dla szczegółowych badań w obszarze zrównoważonych strategii dla przekształceń (Rozdział 4.1, *Paper 1*).

- Artykuł II pokazuje możliwości interwencji urbanistycznej dla poprawy warunków życia mieszkańców w obszarach miejskich Hay Al-Tanak, opierając się na rezyliencji miejskiej (Rozdział 4.2, *Paper 2*).
- Artykuł III analizuje zrównoważone rozwiązania dla osiedli nadmorskich w obliczu wyzwań klimatycznych – Al-Ouzai/Jnah (Rozdział 4.3, *Paper 3*).
- Artykuł IV – stanowi analizę możliwości ulepszeń przestrzennych dobrostanu mieszkańców z uwzględnieniem aspektów psychologicznych i biologicznych, w odniesieniu do osiedli Sabra i Shatila (Rozdział 4.4, *Paper 4*).
- Artykuł V – odnosi się do aspektów ochrony dziedzictwa kulturowego w transformacji miejskiej, podkreślając znaczenie integracji społecznej i wzmocnienia tożsamości kulturowej – miejscem odniesienia jest obszar osiedla Sabra (Rozdział 4.5, *Paper 5*).

Manuskrypt zamyka Rozdział 5 prezentujący dyskusję nad osiągniętymi wynikami badań i finalną weryfikację hipotez. Kolejne części opracowania prezentują wnioski (Rozdział 6), potencjalne ograniczenia i dalszą perspektywę badawczą (Rozdział 7), a także finalne podsumowanie (Rozdział 8). Całość tworzy przejrzysty wywód naukowy, logiczne wiążąc wątki cyklu artykułów naukowych. Jakość i sposób tego opisu zasługuje na podkreślenie.

3. Zastosowane piśmiennictwo w ramach rozprawy doktorskiej

Dysertacja została dobrze opracowana językowo, a całość wyводу jest merytoryczna. Autor poprawnie konstruuje zarówno tok myślowy, jak i częściowe oraz końcowe wnioski. Przypisy opracowano w systemie harwardzkim, bez przypisanych stron, co generalnie jest akceptowalne, choć mniej precyzyjne. Bibliografia obejmuje 106 pozycji z artykułów naukowych, pozycji książkowych i dokumentów (UN-Habitat, Unesco i in.), w tym najnowsze (z 2024 r.). Przypisy i bibliografia w cyklu artykułów naukowych zgodna z wymogami wydawcy. Manuskrypt i przynależne do dysertacji artykuły naukowe napisane zostały w j. angielskim. Dobrze się je czyta. W skład opracowania włączono streszczenie w j. polskim, postępując zgodnie z Art. 187.1. pkt. 4 Ustawy, Prawo o szkolnictwie wyższym.

Praca została właściwie zilustrowana. W ramach załączonych ideogramów, Autor tłumaczy zależności metodologiczne – adresując problematykę badawczą do zagadnień prezentowanych w poszczególnych artykułach. Stosuje opracowane przez siebie ilustracje, analizy projektowe i szkice koncepcyjne, dokumentujące i dobrze opisujące badane obszary i zjawiska, czytelne w przekazie (może poza niewielkim wyjątkiem Fig. 14, Artykuł 2]. Autor włącza również wykresy obrazujące wyniki badań ankietowych.

4. Cel, hipoteza, zakres i stan badań pracy

Tytuł pracy oparty został na pozytywistycznych założeniach poszukiwania możliwości transformacji osiedli zmarginalizowanych – uwzględniając wymiar urbanistyczny i architektonicznych, dla kształtowania przyjaznych do życia, sprawiedliwych i odpornych osiedli. Autor doprecyzowuje **cele** zakładając jako kluczowe dla swojej pracy [Rozdz. 1.1]:

- Zidentyfikowanie Potencjalnych Ulepszeń Przestrzennych (określonych jako PSI), które na poziomie architektonicznym, urbanistycznym i ekologicznym, doprowadzą do rozwoju przyjaznych dla życia, sprawiedliwych i odpornych środowisk miejskich.
- Zbadanie w jaki sposób wrażliwe na kontekst rozwiązania mogą polepszyć wyniki społeczne, ekonomiczne i środowiskowe, poprawiając tym samym ogólną jakość życia mieszkańców.

Autor stawia główne (Q1-Q8) i dodatkowe pytania badawcze. Koncentrując się na tym, jak identyfikować i analizować działania związane z poprawą przestrzeni fizycznej, aby skutecznie mierzyć i rozwijać aspekty społeczne, ekonomiczne oraz środowiskowe w środowisku zabudowanym. Jak doświadczenia, strategie i nowe aspekty architektoniczno-urbanistyczne odnieść do zmarginalizowanych dzielnic Bejrutu? Pyta jak działania naprawcze w obszarze slumsów śródmiejskich mogą wpłynąć na Bejrut - zmieniając miasto i jego społeczność w bardziej inkluzywną i odporną. Jak przeciwdziałać skutkom zmian klimatu i tworzyć atrakcyjne oraz sprawiedliwe środowisko miejskie w zmarginalizowanych dzielnicach nadbrzeżnych? W jaki sposób stosowanie narzędzi architektonicznych i urbanistycznych w przekształcaniu ubogich dzielnic wpływa na dobrostan mieszkańców?

Autor proponuje **hipotezę badawczą**: *„Poprawa przestrzeni fizycznej w zmarginalizowanych dzielnicach, oparta na odpowiednich do kontekstu rozwiązaniach architektonicznych i urbanistycznych, może wspierać rozwój społeczny, gospodarczy i środowiskowy poprzez zachowanie tożsamości kulturowej, zwiększenie dobrostanu społeczności oraz budowanie odporności na wyzwania klimatyczne”.*

Hipotezę wspiera o szereg założeń, które kreślą ramy dla dalszych kierunków badań, takich jak:

- Poprawa środowiska fizycznego w znacznym stopniu przyczynia się do poprawy jakości życia;
- Architektura i urbanistyka są kluczowymi narzędziami służącymi poprawie przestrzeni fizycznej;
- Jakość miejsca ma wymierne skutki społeczne, ekonomiczne, środowiskowe i zdrowotne;
- Podejście multidyscyplinarne wzmacnia ramy projektowe;
- Zrozumienie czynników kontekstowych jest niezbędne dla skutecznych interwencji;
- Strategie poprawy przestrzeni fizycznej powinny wspierać szeroki zakres działań;
- Rozwiązania architektoniczne i urbanistyczne mogą zachować tożsamość kulturową;
- Przekształcenie przestrzeni fizycznej może wzmocnić integrację miejską i odporność.

Zakres terytorialny dysertacji to obszar Wielkiego Bejrutu w Libanie. Zakres czasowy, nie został określony. Wnioskując z wykonanej przez Autora analizy nieformalnego osadnictwa w tym rejonie, badania przykładów objęły okres około 100 latni. W ramach **przykładów studialnych** do pogłębionej analizy wybrano trzy zmarginalizowane osiedla: Hay-Al Tanak, Al-Ouzai/Jnah oraz Sabra i Shatila.

Stan badań nie został wyodrębniony. Zakres merytoryczny stanu badań pełni Rozdział 2, w którym Autor prezentuje przebadane obszary wiedzy, odnosząc się do szeregu pozycji naukowych. W ramach rozdziału pokazana zostaje również luka badawcza.

Wątki teoretyczne słusznie rozpoczyna Autor od pogłębienia problematyki slumsów miejskich, odnosząc się do książki Mike'a Davis'a i jego *Planet of Slums* (2006). Można tutaj żałować, że wobec prognoz Davis'a nie udało się porównać jego prawie 20 letnich prognoz z aktualnymi danymi demograficznymi. Ta część mogłaby również zostać zaktualizowana o liczbę zamieszkujących obszary zmarginalizowane.

W ramach stanu badań i wątków teoretycznych, Autor kreśli tło badawcze dla nieformalnej urbanistyki, formalnych i nieformalnych przestrzeni, środowiska zabudowanego i dobrostanu człowieka oraz kulturowej tożsamości w obszarach dzielnic marginalizowanych. Omawia on strategie planistyczne stosowane w odniesieniu do osiedli biedy miejskiej [Rozdział 2.6 i 2.7].

Za Jane Jacobs (1993,2011) i innymi teoretykami urbanistyki, Autor krytykuje odgórne procesy likwidacji slumsów, poszukując niezbędnych wątków partycypacji projektowej w obszarach wykluczonych. Odnosi się tutaj do tak znanych i powszechnie krytykowanych w świecie przykładów, jak rozbiórka slumsów w centrum Jeddah w 2021-22 r., gdzie mieszkańcy zmuszeni byli do bardzo szybkiego opuszczenia swoich domów i pozostawieni bez dalszej opieki.

Lukę badawczą upatruje w odejściu od strategii wysokobudżetowych, polityki kluczowych projektów – w ramach 'Big-Ticket Policy'. Recenzentka uważa, że skorelowanie 'Big Ticket Policy' do modelowania działań w niniejszej dysertacji, a zapisane w ramach diagramu ideowego [Fig. 1 i 2], powinno zostać doprecyzowane.

Autor zakłada miękkie, holistyczne, prowadzone w procesie partycypacji działania, wzmacniające sprawiedliwość społeczną i jakość życia – finalnie likwidując lukę pomiędzy teorią a praktyką. Zdaniem recenzentki istotną dla dysertacji lukę badawczą stanowi również wątek powiązania badań nad osiedlami wykluczonymi w obszarach zagrożeń klimatycznych (jak powodzie czy podtopienia), ale również ekologicznych – spowodowanych brakiem infrastruktury technicznej, czy obsługi śmieci.

5. Zastosowane metody badawcze

Struktura badawcza dysertacji została przedstawiona w Rozdziale 1.5. Autor przejrzyste opisał, jak połączone zostały poszczególne artykuły naukowe – składając się na wspólny cykl publikacji. Wyjaśnił, na które z pytań badawczych odpowiadają poszczególne artykuły [Tab. 2]. W graficznym zestawieniu omawiającą strukturę pracy [Fig. 10] pokazał, które z elementów dysertacji przynależą do części ogólnej (manuskryptu) a które zawarte zostały w poszczególnych artykułach. Autor opisał również do których mierników odniósł się w treści artykułów, w tym: architektoniczno-urbanistycznych, socjologiczno-ekonomicznych i ekologicznych.

W **metodzie doboru przykładów** Autor oparł się o badania Fawaz i Peillen (2003) i analizy własne [Fig. 4]. W ramach 17 zmarginalizowanych i nieformalnych osiedli na terenie Wielkiego Bejrutu, sklasyfikował trzy typy osadnictwa: dla uchodźców z zagranicy, dla migrujących ze wsi do miasta i nielegalne osiedla (slumsy). Podział ten skorelował z politycznymi i ekonomicznymi wydarzeniami po 1920 r., stanowiącymi podstawę dla ruchów migracyjnych i powstawanie slumsów [Tab. 1].

Wskazał na specyficzne uwarunkowania lokalizacyjne, takie jak skarpy i zbocza wzniesień, nadbrzeża morskie lub nadrzeczne, a także obszary służebne – sąsiedztwo lotnisk, barier komunikacyjnych i in.

Wybór przykładów studialnych określa Autor jako wielokryterialny, oparty na odmiennej typologii – nie prezentuje jednak szczegółowo ram zakładanej klasyfikacji. Do dalszych badań wybiera celowo znacznie różniące się od siebie przykłady, charakteryzując je jako ekstremalne, odpowiednie dla krytycznych scenariuszy [str. 29]. Nie wiemy, jak przykłady można porównać obszarowo? Zabrakło też finalnego uzasadnienia dla poszczególnych wyborów. Wśród przykładów studialnych znajdują się:

- Hay–Al Tanak – obszar wewnętrznego, nieformalnego osiedla, miejsce międzynarodowej imigracji;
- Al-Ouzai/Jnah - osiedle przy nadbrzeżu morskim, zagrożone skutkami zmian klimatu, przykład osadnictwa związanego z wewnętrzną migracją ze wsi do miast;
- Sabra i Shatila – osiedle w obszarach służebnych (wykluczonych), osiedle dla różnych grup uchodźców (wspólnoty Druzów) z gór Libanu i Jabal a-Druze w Syrii.

Opis zastosowanych **metod badawczych** i zbierania danych, a także wykorzystanych w pracy narzędzi przedstawia Rozdział 3. Autor wykorzystuje różnorodne źródła danych i ich zbiory. Jak sam zauważa, jego podejście oparte jest przede wszystkim na badaniach jakościowych, chociaż te ilościowe również uwzględnia. W zakresie badań jakościowych prowadzi studia literaturowe, obserwacje in-situ, wywiady, dokumentację fotograficzną, mapowanie, analizę projektów referencyjnych, oraz badania ankietowe (w zakresie jakościowym) [Fig. 17].

Korelację pomiędzy metodami, a narzędziami ilustruje Autor w ramach osobnego schematu [Fig. 18]. Zależności pomiędzy wykorzystanymi w pracy badaniami, w tym wskazanie, które z nich były konieczne dla dalszych kroków, obrazuje Tabela 3. W swoich badaniach Autor uwzględnia strategię badawczą jak również buduje metodologiczne podejście mające na celu zagwarantowanie rzetelności i spójności wyników.

Doktorant odnosi się do wykorzystywanych metod, komentując świadomie ich potencjał i niedogodne uwarunkowania [Rozdziały 3.1-3.5]. Ze względu na trudności w prowadzeniu ustrukturyzowanych wywiadów z mieszkańcami osiedli, decyduje się na wywiady nieustrukturyzowane. Uzasadnia, że mogą być one wartościowym narzędziem badań jakościowych. Wnioski te popiera badaniami S.Kvale (1996), *Inter Views: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*.

Pewne trudności rodzi ocena badań ilościowych. Badania ankietowe, w tak wrażliwych i trudnych obszarach jak miejskie slumsy, było (i jest) zadaniem bardzo trudnym. Kwestionariusze spośród mieszkańców Sabry i Shatilly, w dwóch równolegle prowadzonych w maju 2024 roku badaniach, wypełniło zaledwie 135 i 140 osób. Próbę tą Autor ocenił jako zbyt niską, jednakże wyniki zdecydował się wykorzystać. Mieszkańcy oceniali swoje emocje, percepcję i jakość życia w odniesieniu do otaczającej przestrzeni. Te obserwacje mogą mieć znaczenie informacyjne dla profesjonalistów, polityków, projektantów – w poszukiwaniu rozwiązań akceptowalnych dla beneficjentów. Wobec trudnych uwarunkowań miejsca prowadzonych badań, Recenzentka potwierdza słuszność wyboru Autora.

Metody badań nie są odkrywczymi. Pewien niedosyt pozostawia analiza powiązań z otaczającym układem przestrzeni publicznej, funkcjonalnym czy transportu zbiorowego. Autor swój wysiłek skoncentrował na zrozumieniu wewnętrznej struktury przestrzenno-ekonomicznej, kulturowo-społecznej, zależnej od wyzwań klimatyczno-ekologicznych terenu. Ze względu na specyfikę przedmiotu badań, a przede wszystkim fakt, że działania te były obarczone niewątpliwie ryzykiem, sumaryczny obraz badań należy ocenić bardzo pozytywnie. Opracowana dokumentacja fotograficzna, uzupełniona o zapis wywiadów stanowi dokument czasu i miejsca, sytuacji przestrzenno-społecznej danego obszaru. W kontekście miejsca niezwykle istotnym wydaje się fakt, że dobór metod miał charakter iteracyjny. Poczynając od pilotażowego badania osiedla Hay-Al Tanak Autor dostosowywał metody badawcze do możliwości ich prowadzenia, adaptując i modyfikując je w kolejnych działaniach.

6. Ocena omówienia wyników badań

Ocena wyników badań w manuskrypcie została przez Autora przeprowadzona wielowarstwowo. Podsumowanie wchodzących w skład dysertacji publikacji zawarta została w ramach Rozdziału 4. Każdy z artykułów przyporządkowany został do pytań badawczych, przedstawiono wykorzystane w badaniu metody i ich korelację z pytaniami badawczymi [Rozdział 4.1-4.5]. Zbiorcze wyniki zestawione zostały w formie tabeli [nr 4], która odniosła się do przedmiotu badań, kluczowej problematyki i wyników badań w poszczególnych artykułach. Wnioski z badań w ramach cyklu artykułów zgodne są z pierwszym z zakładanych, głównych celów pracy i przedstawiają się następująco:

Artykuł I wskazał na znaczenie odpowiednich narzędzi architektonicznych i urbanistycznych (w tym strategii projektowych łączących elementy przestrzenne, społeczne i środowiskowe) w przekształcaniu zmarginalizowanych osiedli. Wyniki wspierają zrównoważony rozwój - wzmacniając potencjał na poziomie społecznym, ekonomicznym i środowiskowym.

Artykuł II i III zaprezentował strategię i wizję rozwoju dla śródmiejskich i nadbrzeżnych dzielnic zagrożonych skutkami zmian klimatycznych. Wskazując że poprawa fizycznego i społecznego kontekstu slumsów śródmiejskich poprzez zrównoważone interwencje projektowe i programy oparte o narzędzia architektoniczno-urbanistyczne, sprawia, że Bejrut i jego społeczności stają się bardziej inkluzywne i odporne [Paper II]. Zrównoważone rozwiązania projektowe i strategię rozwoju poprzez urbanistykę, architekturę i projektowanie krajobrazu skutecznie odpowiadają na wyzwania zmian klimatu oraz tworzą atrakcyjne i sprawiedliwe środowisko miejskie w zmarginalizowanych dzielnicach nadbrzeżnych [Paper III].

Artykuł IV przebadiał wpływ środowiska zbudowanego na dobrostan mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia układu przestrzennego, dostępności usług i więzi społecznych. Narzędzia architektury i urbanistyki odgrywają kluczową rolę w przekształcaniu zmarginalizowanych dzielnic, wpływając na dobrostan mieszkańców zarówno pod względem psychicznym, jak i fizycznym.

Artykuł V przeanalizował wpływ tożsamości kulturowej na funkcjonowanie społeczności lokalnych, podkreślając znaczenie interwencji uwzględniających kontekst, co wzmacnia budowanie odporności społecznej. Kultura jest kluczowa dla uczynienia miejsc przyjaznymi do życia; skupienie się na aktywnościach kulturowych wspiera integrację społeczną i dialog między różnorodnymi

społecznościami. Transformacja zmarginalizowanych dzielnic wymaga włączenia aspektów kulturowych społeczności w proces przekształceń.

Prezentacja wniosków dotyczących jednego z dwóch głównych celów dysertacji tj **PSI – potencjalnych ulepszeń przestrzennych** na poziomie architektonicznym (obudowy i wnętrza budynku), urbanistycznym (projektu i struktury przestrzennej) i środowiskowym (ekologicznie przyjaznego osiedla) została szczegółowo opisana w Artykule V. Żałować należy, że wnioski nie zostały omówione ponownie w ramach manuskryptu. Autor, co wydaje się dość ważne, konfrontuje PSI z mieszkańcami, poddając je ocenie w ramach badań ankietowych. Jak podkreśla, sprzyja to zamierzeniom Autora – podejściu demokratycznemu i inkluzywnemu. Ocena PSI może być wykorzystana w procesie przekształceń osiedli.

7. Informacje dotyczące praktycznego zastosowania uzyskanych wyników badań

Praca może znaleźć swoje zastosowanie w kilku aspektach, przede wszystkim dla obszaru Wielkiego Bejrutu i jego nieformalnych osiedli - z jednej strony oferując pogłębiony wgląd w sytuację społeczno-przestrzenną obszaru, uwzględniając kontekst środowiskowy i kulturowy; z drugiej – wskazując na konkretne działania w odniesieniu do obszarów badanych sąsiedztw: Hay–Al Tanak, Al-Ouzai/Jnah, Sabra i Shatila.

W ogólnym wymiarze wyniki te mogą stanowić mapę drogową dla decydentów, projektantów i praktyków zaangażowanych w procesy urbanistyczne, pokazując szereg potencjalnych działań architektoniczno-urbanistycznych, jak również środowiskowych. Wykorzystanie tych instrumentów, jak słusznie pisze Autor, powinno się realizować w procesie partycypacyjnym, rozpatrując potrzeby mieszkańców, ale również analizując lokalny potencjał, np. kulturowo-społeczny [Paper IV]. Planowane rozwiązania warto konfrontować z lokalną społecznością – celując w rozwiązania łatwiej społecznie akceptowalne.

Proces prowadzenia badań w tak trudnym środowisku, wykorzystując świadomie stosowany przez Autora proces iteracji, może również stanowić wskazanie dla projektantów, decydentów czy naukowców. Akcentuje bowiem konieczność uważnego dostosowywania się do trudnych warunków społeczno-przestrzennych, w których modele działań nie są tak proste i oczywiste.

8. Informacje o ew. nieprawidłowościach w ocenianej rozprawie doktorskiej

Recenzentka nie zaobserwowała nieprawidłowości w ocenianej rozprawie doktorskiej. Autor prezentuje oryginalną pracę naukową, będącą wynikiem procesu badawczego, opatrzoną stosownymi przypisami, klarownie zaprezentowaną i opisaną.

9. Ocena rozprawy jako oryginalne rozwiązanie problemu naukowego

Praca wpisuje się w obszar dyscypliny architektura i urbanistyka. Zaprezentowane przez Autora wyniki badań odnoszą się do wzajemnych zależności między poprawą środowiska fizycznego (urbanistyczno-architektonicznego), zrównoważonym rozwojem, dobrostanem społecznym i zachowaniem tożsamości kulturowej w kontekście przekształcania wykluczonych dzielnic Bejrutu. Autor w ramach cyklu publikacji ocenił skuteczność odpowiednich wskaźników architektonicznych i

urbanistycznych z uwzględnieniem perspektywy mieszkańców (po przez ankiety i wywiady). Wyniki te stanowią podstawę do określenia wymogów projektowych w procesach transformacji urbanistycznej. Celem tych działań jest przekształcenie niestabilnych obszarów w odporne klimatycznie i społecznie inkluzywne środowiska miejskie.

Integrując globalne, najlepsze praktyki z podejściem wrażliwym na kontekst lokalny, badania podkreślają potencjał architektury i urbanistyki w rozwiązywaniu problemów zmarginalizowanych dzielnic. Ostatecznie praca apeluje o zintegrowane polityki miejskie, które priorytetowo traktują interwencje prowadzone przez społeczność i które są dostosowane do lokalnego kontekstu, stosując wielowymiarowe podejście łączące architekturę, urbanistykę i strategie środowiskowe; przyczyniające się do bardziej zrównoważonego i inkluzywnego rozwoju miasta oraz redefinicji nieformalnych dzielnic Wielkiego Bejrutu.

Praca odnosi się do bardzo trudnego tematu. Podejmowanie takich wyzwań, w tym w szczególności przez naukowca wywodzącego się z Libanu, wydaje się warte podkreślenia. Badania w obszarze obszarów marginalizowanych, slumsów i biedy są rzadko podejmowane i mało spektakularne; również dlatego, że w praktyce są niezwykle trudne. Praca ta również te trudności dokumentuje. Brak bezpieczeństwa wpływa na możliwość prowadzenia badań przez naukowca, oddziałuje też na responsywność mieszkańców.

Autor realizuje swoje założenia i cele badawcze. Finalnym efektem badań jest opracowanie szczegółowych wytycznych projektowych dla PSI - możliwych działań przestrzennych w kategoriach architektonicznych, urbanistycznych i środowiskowych. Wytyczne mają służyć dla decydentów i praktyków do prowadzenia oddolnych działań miejskich, budując niezwykle wartościowe powiązanie globalnych praktyk z kontekstem lokalnym – uwzględniającym potencjał architektury i urbanistyki w rozwiązywaniu złożonych problemów miejskich.

Wyniki analiz wskazują na szczególną potrzebę działań włączających w procesy przekształceń – dla wypracowania inkluzywnego i demokratycznego podejścia. Czynnikiem ten wydaje się niezwykle istotny dla mieszkańców, stanowiących grupy społecznie wykluczone. Autor takie działania podejmuje, czego przykładem jest ankietowa ocena akceptacji społecznej PSI.

Autor postuluje wypracowanie zintegrowanych polityk miejskich, uwzględniających kontekst miejsca i działania oddolne, wielodyscyplinarne, łączące architekturę, projektowanie urbanistyczne i strategie środowiskowe. Aspekt środowiskowy w pracy Doktoranta zasługuje zdaniem Recenzentki na szczególne podkreślenie. Dzielnice wykluczone codziennie zmagają się z problemem utylizacji śmieci, czy dostępu do kanalizacji. Miejsca wykluczone pod inwestycje, a tam często powstają slumsy, zagrożenia środowiskowe – jak gwałtowne powodzie - stają się realnym zagrożeniem dla życia i zdrowia mieszkańców.

We wnioskach końcowych przewijają się wątki wielopoziomowej współpracy, poszukiwania nowych modeli finansowania, a także koordynacji poziomej pomiędzy instytucjami. Partycypacja społeczna w obszarach biedy jest niezbędna, to właśnie mieszkańcy mogą tworzyć zaczyn trwałości zarządzania procesem czy przestrzenią, tak aby rozwiązania mogły być trwałe. W sytuacji, w jakiej jest Bejrut i Liban, miasto i państwo pozostające na skraju bankructwa, działania oddolne mogą stać się ruchem koniecznym, dla odbudowy tego co pozostało. W tym kontekście całość pracy Doktoranta oceniam bardzo wysoko, jako wpisującą się w konieczne działania naprawcze i postuluję o wyróżnienie pracy.

10. Wnioski końcowe

Recenzent stwierdza, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr inż. arch. Bahaa Bou Kalfouni pt.: „Transformation of Disadvantaged Neighbourhoods: Urban Design and Architecture Dimensions of Shaping Liveable, Equitable and Resilient Settlements. The Case of Beirut”; której tytuł w j. polskim to: „Transformacja osiedli zmarginalizowanych: wymiar urbanistyczny i architektoniczny kształtowania przyjaznych do życia, sprawiedliwych i odpornych osiedli. Przypadek Bejrutu”

spełnia wymogi ustawowe, zgodne z obowiązującymi aktami prawnymi w szkolnictwie wyższym na terenie Rzeczypospolitej Polskiej.

Recenzowana praca doktorska zgodna jest ze standardami pracy doktorskiej w naukach inżyniersko-technicznych, dyscyplinie naukowej – architektura i urbanistyka. Autor wykazał się wiedzą teoretyczną i wykazał implikacyjny charakter swoich badań, udowadniając umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W razie przyjęcia obrony Recenzent wnioskuje także o wyróżnienie rozprawy doktorskiej.

